

Kovács Sándor Iván

HÉT MAGYAR KÖLTÉSZETTÖRTÉNETI FÜRDŐ-BAGATELL

1 Zsigmond császár a pokolbeli „tüzes kádferedőben”

Ez a középkori fürdőemlék az 1552-ben készült *Zsigmond császár és királynak krónikája* című Tinódi-história függelékében maradt fenn, mint nem Tinóditól származó betoldás és a XV. századi Tar Lőrinc pokoljárását beszéli el. Azt pontosabban, hogy amikor Zsigmond császár bátor lovagja 1409-1411 közötti zarándokútján eljutott az írországi Szent Patrick kényszerbarlanghoz, amit a pokol tornácának, purgatóriumnak tekintettek, ottani látomásaiban Zsigmond császár is megjelent. A krónikás ének szavaival:

A Hazánk s a külföld illusztrációja (1866)

Éneken hallottam, vagy volt, vagy nem volt,
Tar Lőrinc hogy pokolba bément volt,
Egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt,
Négy szeginéi négy tüzes ember áll volt.

Szózatot ott Tar Lőrincnek adónak.
Az nyoszolyát tartják Zsigmond királynak,
Érsek, püspök, két paraszturak voltak,
Az négy ember hamis urak voltak.

Érsek az hamis dézmaért kárhozott,
Kancellárius levél-váltásáért kárhozott,
A két nemes úr dülásáért kárhozott,
Hamis vámszörzésért egyik kárhozott.

Nagy sok csodát Tar Lőrinc látott volt,
Egy tüzes kádferedőt ott látott volt,
Zsigmond császár hogy benne feredett volt,
Mária király leányával ott forgódik volt.

Sok párta nélkül való leányokat,
Szép menyecskéket és szép ruhásokat,
Kiknek Zsigmond megmérte köldekeket,
Hosszasságokat, és ő szép tügyeket.

Horváth János szerint az ismeretlen betoldó „egy ismeretlen énekből merít”. Mivel pedig „Zsigmond ellenes célzatának valószínűleg csak Zsigmond életében lehetett értelme”, ezért „előzményként Zsigmond-korabeli humanista szerzemény feltevése látszik indokoltnak”.

Ezért tekinthető ez a fürdő-adat a XV. századból való emlékeknek.

Nos, ez a „tüzes kádferedő” a vérmes Zsigmond császár pokolbeli büntetése. A „nyoszolya”, ahol a fürdőző megpihent vagy ahol dögönyözték, köpölyözték, a kád, a „kádferedő”, a „párta nélkül való lányok” (értsd: már nem szűzek) és a „szép menyecskék” azonban a mindenkori fürdőélet valóságát képviselik. A vízióban még két dolog feltűnő: a merész társadalomkritikai hang az „érsek, püspök”, „paraszturak”, „kancellárius” hamisságai, dülásai, vámolásai miatt (ez szinte a reformáció hasonló katalógusaira emlékeztet), a másik a császárt sem kímélő bírálat: buja hajlandóságának kárhoztatása. A merész hozzáttétel, hogy ti. „kiknek Zsigmond megmérte köldekeket,/

Hosszasságokat és ő szép tügyeket” (azaz tőgyüket: 'mellüket'), olyan hölgyekre vonatkozhat, akik vagy kicsapongásaikért bűnhődtek, vagy fürdői prostituáltak, úgynevezett *fürdőskurvák* lehettek. Ismeretes a szóláshasonlat: „Sír, mint a fürdőskurva”, értsd: 'visszataszító módon sopánkodva sokat panaszkodik'. Közmondásgyűjteményben pedig ez szerepel: „Sír, mint egy fürdőskurva”, értsd: 'velencei fürdőskurva'. A fürdőben való kurválkodás tehát a kurtizán-respublikára, Velencére utal. A fürdőskurváknak ez a panaszló attitűdje talán a prostitúció hierarchiájában elfoglalt helyükkel függhet össze. Ha így volt, a középkorban nem lehetett túl magas a tarifájuk, lett légyen „szép tőgyük” akár vagy „hosszú köldökük”. (Ha ugyan itt nem inverzióval van dolgunk és nem a mellükre vonatkozik ez is.)

De nem találgatok tovább: a fürdőskurva (a velencei fürdőskurva) pontosító jelentését, hozzánk származását s a Tinódi-vers megőrizte Tar Lőrinc-énekérszlet fürdőttörténeti és erkölcsörténeti szakirodalmát kellene tanúztatni.

A régi Budapest erkölcséről értekező Siklóssy László csak arra tér ki, hogy Luxemburgi Zsigmond Mária utáni második felesége, Czillei Borbála mellett is hódolt csábítási szenvedélyének, s mindegy volt neki, ha partnere szajha, vagy bojárasszony. (A hiedelem szerint egy ilyen erdélyi román dáma iránti fellobbanásból született a nagy condottiere, Hunyadi János.) A pokolbeli „tüzes kádferedő” jelenete tehát (igazságokkal teli) vízió. Csak az nem világos, hogyan és miért mérte meg Zsigmond császár a fürdőbeli nem-szűzek

és menyecskék köldökét? Márpedig Horváth János a „tögy”- és köldökmérésre gondol idézett könyvében, amikor így íté: „Zsigmond erkölcsi felfogását nem tudta bevenni a magyar gyomor. Jellemzően örökíti meg ezt Tinódi Sebestyén.” Vajon ez a köldökmérés nincs-e összefüggésben, a török fürdők ún. kövек-tasin-jával, ami 'köldök-kő' jelentésű? Siklóssy Vámbéry Ármint idézi: ez a „két láb magasságú terasz alakú emelvény (...) a fürdőkedvelők légyotthelye”. A háremhölgyek a „köldökkő” körül fecsegték végig a napot, mostak el hajukra négy szappant, s használták a „Ruzmánna nevezett kenőcsöt”, ezzel tüntetvén el a „szőröket a titkos testrészekről (...), mert nem szeretik, ha ott szőrösek”.

A kis csintalan „köldökkő”-kiterőt azzal a hihetőbb magyarázattal egészítem ki: Zsigmond császár a fürdők-kurvának mind a mellét, mind a köldökét úgy mérte meg, hogy méregette, saccolgatta, összehasonlította: melyik köldök a mélyebb vagy kitüremkedőbb, melyik mell a tömörebb vagy megereszkedettebb. Az Értelmező Szótár is jól ismeri a mér igének ezt a jelentését (IV: 1267): 'Valamihez mér valamit: valami mellé teszi és összehasonlítja'.

2 Balassi Bálint két fürdőkalandja

Fürdői vagy fürdős kalandja Balassi Bálintnak kettő is volt. Az egyik egy *lavatio profanus* vagy *vulgus*, a másik egy *lavatio poeticus* vagy *sanctus*: az egyik tehát világi, vulgáris fürdőtapasztalat, a másik emelkedett, szerelmes, poétikus fürdőjelenet.

A Selmechez közeli Vihnye-fürdőn történt 1578 januárjában, hogy Balassi megverte és rút szitkokkal illette Rubigallus (Rothann) bányabíró legényét, aki a vihnyi hévizben Balassi mellé mert telepedni: vele, a főnemes báróval téve egyenlővé magát. A nemtelen legény hasonló szitkokkal válaszolt az átkozódó Balassinak, és a Selmecebányai magisztrátust emlegette döntőbíróként. „Szarok rájuk!” - vetette oda a költő, alaposan helybenhagyva, agyabafőbe verve sértegetőjét. A nemes selmec tanács 1578. január 21-én arra intette a vihnyefürdői atrocitás elkövetőjét: „hogyan ezután ilyen tragédiáktól túrtörttesse magát, nehogy az erőszakot erőszakkal elhárítani” kényszeríttesenek... Balassi öntudatos fölénytel felelt Selmec előljáróinak és a „Szarok rátok!” fürdői szidalmat esze ágában sem volt bevalani.

Köztudomású, hogy a vihnyi vasas héviz „idegbetegségeknel” is „kitűnő sikerrel alkalmazható.” Márpedig Balassi Eckhardt szerint „tisztító pilulát” fogyasztó, „feje szédelgése miatt” betegeskedő alkat volt, „idegrendszerével” lehetett „valami baj”. Tózsér Árpád egyenesen „a bánkódó neoretikus” portréját festette tovább. A vihnyefürdői gyógyvizről talán már a XVI. században tudták, hogy „fejszédelgést” (idegi bántalmakat) gyógyít, s Balassi ezért gőzölhette-áztathatta itt magát. A Rubigallus-botrány is jól jelzi: ráfért a vihnyi hévizkúra.

A *lavatio poeficus*: a költői fürdэшely Balassi egyik kései Coelia-verséből idézhető:

Csudálván egy ferdőt, ki felette nagy gőzt magában
/eresztene,
Ferdős okát mondja: Ez, úgymond, nem csuda, mert
/Coelia ül benne,
Kinek mezítelen testére szerelem gerjedvén füstí
/menne.

A túlértett reneszánsz, a manierizmus különös leleménye az utolsó sor: a „Coelia mezítelen testére szerelem gerjedvén füstí menne”. Kissé agyoncsapja a megfejtést az irodalomtörténeti kézikönyv, az ún. „spenót” száraz és színtelen fiziko-balneológiai kommentárja: „a gőz Célia mezítelen testén füstölög”. A meztelen asszonytestet a gerjedő szerelem füstje-párája-gőze lengi be - „mondja okát” ennek másképp és költőien a versbeli „Ferdős”. Ez a fürdőmester nyilvánvalóan maga a költő, aki Coelia legtitkosabb intimitásait lesheti meg, mert Coelia neki „szolgál”, neki „fénlik”, egyedül „rá gerjed”: Bálint-Ferdős szemlélheti Coelia mellén a „tündöklő drága gyémántkeresztet”, s láthatja meztelenül is, amikor Aphroditéként kél ki a gőzölgő fürdő habjaiból. Amit azonban Ferdősünk lát, nem mondja el teliszájja: Coelia nagyasszony nőiességéhez a stílus *gravis* fokozata: az emelkedettség méltó. Bezzeg Az *cortigianáról*, *Hanuska Budowskionkáról szerzett latrikánus versé-ben a stíl humilis*: az alantasabb kifejezés a mérvadó. Anóka kurtizán dereka porcogós, begyes-faros teremtés, olyan mint egy „friss, szép fejér pulyka” - és nem csupaszra szörtelenített török huri, hanem völgyét-dombját bokrosan óvó lengyel szerető: „édes szőrű mókus”! Kétféle nőszemély, kétféle stílus, kétféle meztelenség: az egyik az „ország-csillaga” nagyasszonyé, a másik a profi-örömlányé.

Önkényesen kapcsolom össze a szerelempárás bőrű, gőzfürdőző „fraj” Coeliát és a duzzogó Porcogós Anókat? „Mit haragszol?/ Hogy nem játszol/ Velem, kivel egy fraj szól?” - állítja szembe s párhuzamba őket Balassi is. A XX. századi költő, a Balassival szinte a szerepcserre szintjén azonosuló Nagy László ugyancsak elvégzi ezt a nemes hölgy-kurtizán szembeállítást *Balassi Bálint* lázbeszéde című versében:

Lengyel szép Zsuzsanna, citera, etcetera,
s kitől fürdő forr fel, a Hölgy és mókusa semmi...

„Lengyel szép Zsuzsanna” harmadik Balassi-vers szereplője: „egy citerás lengyel lány”. Az, „kitől fürdő forr fel”, aki a Hölgy: Coelia. Akinek pedig „édes szőrű mókusa” van: (jóllehet Nagy László ezt itt „a Hölgy”-re is érti): Porcogós Anóka. „Friss, szép, fejér póka./ Édes szőrű móka” - mondja régies szóalakkal a kurtizán-epigramma.

3 Egy régi magyar „Hany Istók”: Rákóczi László

Hany Istók Tóth Béla múlt század végi anekdotás-könyvének monstuma: A Hanság mocsaraiból kifogott, 'kigyón, békán elő pikkelyes halembere; a kapuvári plébános keresztelte Szent István nevére. Hany Istók valamelyest földi emberré lett, de egy szerelmi csalódás miatt visszavetette magát a kapuvári várak vizébe, s oly

villámsebesen eltűnt, hogy senki nem látta többé. „Alkalmasint kiúszott a Rábán át a Hanság mocsaraiba”.

„A magyar romlásának százada”: a XVII. század kevés Hany Istókkal dicsekedhet. Bethlen Miklós, a legragyogóbb műveltségű és táalentumú erdélyi főúr nem tud úszni, pataktól, folyótól, tótól irtózik betegesen és a mosakodásnak, otthoni fürdésnek sem igaz barátja. Fejét jó, ha negyedszázadként megmosta egyszer! Önéletírásában olvassuk: „Ritkán feredtem kivált hideg vízben. Lábomat két hétben, néha minden héten mosattam (...). de az orcámat, ha csak valami por, sár vagy valami gaz nem ért, sohasem mostam (...) A fejemet talán huszonöt esztendeje van, hogy meg nem mosták.”

Zrínyi másik rajongó híve, az ifjabb, hosszú szőke hajú Rákóczi László volt. Naplóíróként ismert, és ő valóságos, igazi Hany Istók. Éjjel-nappal és mindenhol fürdött. Az 1653-1658 közötti évekről fennmaradt Rákóczi-

napló csak úgy ontja a fürdőzés-adatokat. A mániákus fürdőző Rákóczi a víziszonyos Bethlenhez képest (ő azért is iszonyodott a víztől, mert gyermekként majdnem egy patakba fúlt) valóságos Neptún, aki mellett najád is úszik: fürdőzéseire többször magával vitt felesége. Rákóczi László fürdik természetes tóban, bányatóban és halastóban, fürdik folyóvízben és patakban, hévizben és fürdőházban, fürdik egyedül és fürdik szolgálival vagy vendégeivel együtt, fürdik halászat közben („Mentem halásztatni és az halászat mellett mulattattam magamat vízben való firdéssel is szolgálómmal együtt”; „Firedtem az kis halastóban és fogtam egy szép csukát is”). Feljegyzi feleségének doktor rendelte fürdőzését, és maga is el látogat a stubnyai, a trencsényi és a szendrői hévizhez. „Mentünk be Szendrőbe ebédre. Ebéd után firedtem az hől vízben... Kártyáztunk palatínussal; vesztettem 10 aranyat” - jegyezte fel egy igen költséges fürdőlátogatásáról. A gyógyvizeknél sűrűn megfordult, kövér, köszvényes Wesselényi nádor a tíz arany kártyanyereséggel ekkor igazán nem panaszkodhatott a lapjárásra.

A stubnyai héviz alighanem a leglátogatottabb gyógyfürdő, egyszersmind társasági és politikai találkozóhely volta XVII. században. Gyöngyösi István is itt dátumozta 1664 nyarán a Wesselényi Ferencnek ajánlott *Murányi Venus-t*, amelynek szintén van egy mosdó-fürdő epizódja. Ez azonban csak fabulás szépeltés, epekedő barokk metamorfikus óhaj Rákóczi László igazi hanyistókságához képest. A testes, vaskos Wesselényi azon medítál: fecskévé változik, s megmosakodván Széchy Mária kiöntött mosdóvizében, összeszedi

fecskelábacsakájával a kis sárgalacsinokat, s azokból és szerelme hajszálaiból fészket épít, hogy onnan aztán hálólázába jusson. Ezt pontosabban úgy képzelet: „gyászoló” holt fecskének tetetné magát, Mária felvinné, s maga vinné be budoárjába, ahol aztán a fecske-vitéz, „mint porából Phoenix, új életre kelne”.

4 Batsányi, Csokonai és Kazinczy vetélkedése a váradi fürdőben Katalin kegyeiért

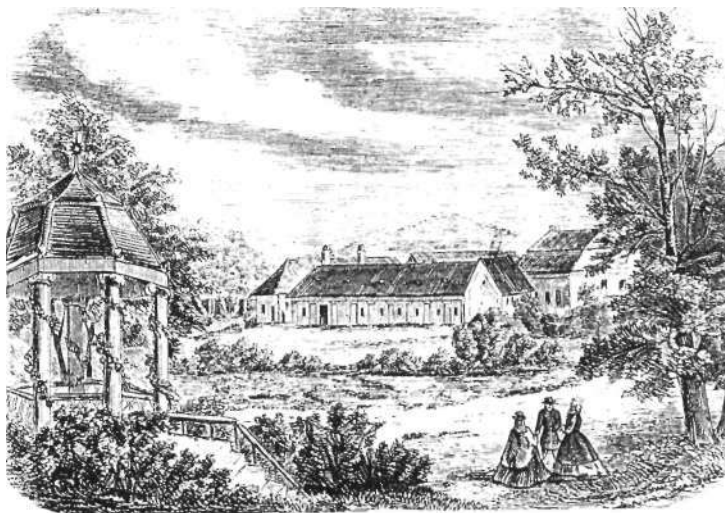
A fürdő a régibb időkben nem volt azonos a mai stranddal, ahol minden fürte terített pokróc külön világ. A régi idők fürdője társadalmi érintkezési színtér, közös időtöltési lehetőség: zene (*Herkulesfürdői emlék!*), tánc, színház, sok-sok széptelvény, udvarlási alkalom, evések, ivások, kirándulások, közös programok, hosszabb ott-tartózkodási idők teszik emlékezetessé. Szerelmek, flörtök egyaránt szövődtek fürdőzéskor, ahogy ezt a váradi fürdő-

ben nem íróként, hanem férfi fürdő-vendégként jelenlévő három kiválóság, Batsányi, Csokonai és Kazinczy érdekes és izgalmas konstellációja tanúsítja 1802 tavaszán. Vargha Balázsé az érdem, hogy a három érettségi és kollokviumi tétel szerelmi vetélkedésére felhívta a figyelmet egyik tanulmányában.

1802. május: a Nagyváradi melletti Pece-Szentmártonhoz tartozó Félixfürdőn vagyunk. A Pallas Lexikkal szólva a hévizforrás itt „49 C fokú vizet ad. A mellette lévő tóban terem a *Nimphae-termalis* nevű növény, amelyet a törökök honosítottak itt meg.”

Batsányi, Csokonai és Kazinczy egyazon gyógytavi nimfávirágot szeretne leszakítani: mindhárman Krisztinát környékezik.

Az alaphelyzet és a kifejlés szinte novellisztikus. A még nőtlen Kazinczy fájós balkarját, a Lillában csalódott Csokonai reumás lábát gyógyítja a váradi fürdőben, s mindketten elkezdenek forgolódni a férjével, a goromba katonatiszttal szintén ott fürdőző húszéves, „nagy testű”, „gyönyörű növésű” Krisztina körül. Krisztina amolyan tapasztalt irodalom körüli hölgy volt: egykor megyebáli táncpartnerétől, Batsányitól kapott nemcsak műfordítói leckéket, és Batsányi majdnem elfordult miatta „idősecske költőnő barátnőjétől, Baumberg Gabriellától”. Kazinczy - miközben majdani feleségével, Török Sophie-vel is perspektivikusan levelez! - „mesteri képmutatással” keveri a lapokat: Batsányi újabb üzenetét nem közvetíti Krisztinának. Sárosy ezredes halottas ágyánál a legjobb házi barát jelmezében asszisztál. De a szerelmi szerencse mégsem a két markánsarcú, simára borotvált férfiszép-

A Hazánk s a külföld illusztrációja (1866)

ségre, hanem a ragyás Csokonaira mosolyog rá: ő a „bosszú-hím”, s gyönyörű férfielégtételként fonódik össze az adakozó hölgygel egy kocsiában, s hogy ez így lehetett, Vargha Balázs szerint egy kései Kazinczy-levél és Csokonainak csak Krisztinára vonatkozatható verses vallomása támasztja alá:

Gondolván, hogy boldogságunk
Még csak kezdő-félbe ment,
S máris kinyílt mennyországunk
Egymás karján ide-
lent;
Mint a szőlő támaszával,
Mint a repkény a bikkfával,
Egymásba csimpalykozánk,
S ég, föld mind mosolyga ránk.

Hadd erősítsem meg, hogy a kiemelt három sor a szerelmi egyesülést jelenti, mert ez a Tasso-hely Zrínyi eposzában is a diadalmas nászjelet festésére szolgál:

Duplásszák csókokat egymás szája körül,
Vénus triumfusán kedves szívök örül,

Mint borostyán fával öszvekapcsolódik,
Mint kígyó oszlopra reá tekereszik,
Bachus levele is fára támaszkodik,
Ennyi mód két phoenix öszvecsingolódik.

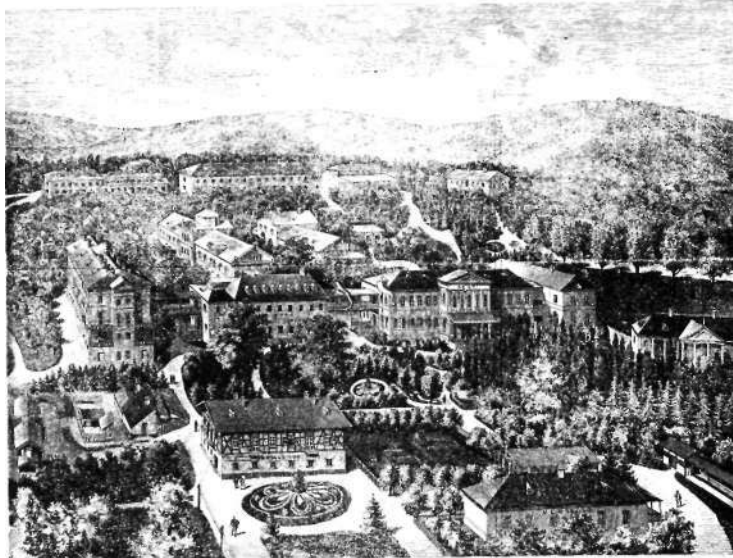
Hogy Csokonai nem saját Aminta-fordítását követi, hanem kedvelt Zrínyije merész közvetítő változatát, azt a Faludi Tündérgert-jében is feltűnő csingolódik ('összeölelkezve himbálódzik') csimpalykozik variációja bizonyítja.

5 Még néhány Sziácsi-forgócs; Arany „Karlsbadi apróságai” és a „Toldi estéje” Karlsbad-epizódja

Becsvágyam volt, hogy találjak egy úgynevezett *fürdőlevelet* Sziácsról, a nevezetes zólyomi gyógyfürdőről, ahol Werbőczy István a Corpus Juris-t írta, ahol Kossuth Lajos 1847-ben bebörtönzése után rövid időre megpihent (amikor e sorokat írom, akkor közli a Népszabadság, 1997. október 6-án, hogy Kossuth sziácsi emléktábláját levették a szlovák „államnyelvről szóló törvényre hivatkozva”), ahol 1862 augusztusában Arany és Madách is eltöltött másfél közös napot. Az OSZK Plakát és Kisnyomtatvány-Tára azonban csak egy 25 évvel későbbi, 1887-ből való fürdőlevéllel

szolgál. Igen részletes tájékoztatás és reklám, sok vonást hozzátehet Arany sziácsi napjainak rajzához. De most csak a sziácsot ábrázoló metszetre hívom fel a figyelmet: jól látszik rajta „a poloskás” Pest szálló, ahonnan Madách másnapi távoztát követően Arany kénytelen volt átköltözni a szintén jól megismerhető Belvederébe.

Nem is igazán fürdőlevél, inkább már a mai formájára emlékeztető üdülői prospektus ez a Sziácsi-ismertető... Vannak ugyanis olyan fürdőlevelek, amelyek

Sziácsi fürdőlevél illusztrációja (1887). Arany és Madách 1862. augusztus 10-12-én töltött egy éjszakát a PEST szállóban (lásd a kép közepén a Hungária és a Buda nevű szállodától jobbra). Arany Madách elutazása után mindjárt átköltözött a BELVEDERÉ-be, mert a PEST elviselhetetlenül poloskás volt. A (BELVEDERE a kép baloldali alsó felén. A PEST arról is nevezetes, hogy bebörtönzése után itt pihent Kossuth Lajos. Magyar nyelvű emléktábláját 1997 októberében - a szlovák nyelvtörvényre hivatkozva - eltávolították.

név és cím szerint regisztrálják, sorszámozzák a fürdőzőket. Egy ilyenre kellene rátalálnunk mind Sziácsról, mind Karlsbadról! (Nekem a pöstyéni fürdővendégek névsorát közreadó 1904. évi 1 123. számú fürdőlevél járt a kezemben. Ebből tudom, hogy Pekár Tamás „plebános ápolónővel” fürdőzött Pöstyénben, s ő volt szeptember 2-ig a 4381. vendég. Érkezett Kobylí, Petőfi u. 1. szám alól.)

Arany sziácsi lakozásának irodalmi hozadéka csekély, annál gazdagabb, a karlsbadi éveké. 1869 és 1876 kö-

zött minden nyáron a mai Karlovy Varyban töltött néhány hetet. (Fürdőlevél igazolhatná: valóban akkor járt-e ott egyszer, amikor biztosan ott volt Karl Marx is? A lexikonok eldicsekednek Karlsbad más híres látogatóival: Beethoven, Goethe, Schiller, Gogol, Turgenyev.) *Karlsbadi apróságok* című kis ciklusa őrzi ekkori epigrammait. Idézek közülük. *Búcsú a fürdőtől:*

Isten veled Karlsbad szép tája! -
Örökké az ember nem állja,
Rothad neki tüdeje-mája; -
Így végződik a földi pálya.
Alás' szolgálja!

És íme egy német nyelvű másik, ami lehet, hogy csak másolás valahonnan (tudni kell hozzá, hogy a wär a német dialektusokban *wir* jelentésű); bővebb szavú magyarsággal és rímmel adom vissza:

Wenn die Wässer
Wär'n mit besser
Alt die Doctoren:
Wär'n mer verloren.

Ha a vizek
Nem lennének
Jobbak, mint a
Doktorok,
El lennének
Veszve mind a
Betegek.

Többet ér azonban minden karlsbadi szösszenetnél Lobkowitz Bohuslav XV századi csehországi latin költő *Károly császár forrásaihoz* című költeményének fordítása (Karlsbad, 1869). Lobkowitz (1462-1510) a mi Janus Pannoniusunk kortársa volt és ez a forráscsicső verse (imitációs ősminta: Horatius, *Ad fontem Bandusiae*; Feronia forrásnimfához (ilyet Janus is írt) igazán megkapó, köszönhetően Arany nyelvi géniuszának, a lelkes dicsőítés átélésének, hiszen a forrásvízben gyógygerő lakozik:

Forrás, kit Helikon kara méltán zöngve magasztal,
Honnan hő folyamid, híg kén- és (oh csuda!) élő
Mész-ereid? Vajon, amely Siciliában az Aetnát
Élteti, a tűz, vagy Pluto s a Styxi közelség,
Az melegíti zized? Bajaenak martja irigyel
S mely Antenor-lakta Timávra tekinget, a kútfő,
S mely kék Rajna körüli támad, nemesítve halálad
Által, régi királyok legszentebbike Károly.
Nézd, mint hányja kevély buborékját a levegőbe!
Mint tarkázza követ márvánnyá, amelyen elfoly;
Iris alig ragyog oly sok színbe'. Fakadj is örökké,
Szent forrás, bőven s légy üdvös az emberi nemnek;
Tőled az agg erejét, a félnék lányka virágzó
Szépségét, s valamennyi beteg hadd nyerje meg újra
Felgyógyulását s térjen vidúlva honába
Mind, ki törött testét kristály vizeidbe mertté.

(A forrástól csak egy lépés a fürdő, Janus Pannonius ezt a lépést is megtette. Az úgynevezett „váradi búcsúvers”, az *Abiens Valere jubet sanctos reges Waradini* a váradi forrásfürdő timsós vizének gyógyerejére is utal.)

Karlsbadi gyógyforrásélményeit - Károly császárra és önmagára is utalva - Arany János így írta bele a *Toldi estéjé-be*:

Károly s a vadászok, lejtőn lekerülve,
Keresik a gímet a völgyi sűrűbe',
Követve nagy bajjal ebeik szaglását,
Nézve is a sziklák torony-alkotását.
Zubogás egyszerre hallik olyanforma,
Mintha valamely nagy rotyogó üst forna,
S tele az egész táj sűrű fehér gőzzel,
Melyben a napfény is haloványan vész el.

Arrafelé tartván, terepély bikkfáknak
Tisztásán, a patak mentibe', mit látnak!
Vízet a sziklából forró-meleg árral
Törni elő, buzgó, hét ölnyi sugárral;
Tetején ez oszlop ragyogó virágba
Foszladoz és hull mint szomorúfűz ága,
Szikrázik a naptól s patakba lefolyván,
Zöld, veres, meg barna kérget rak az alján.

Ezalatt a gímet az ebek meglelték,
Vidám csaholással hírt adva jelenték
De *Károly* a völgyet megszeretné nagyon,
Lön gondja utóbb, hogy neki nevet adjon:
Csatolta még hozzá két falu határát,
S ahol a forró víz kilövi sugarát,
Emele ott *fürdőt*, telepíte várost:
Az egész világnak gyűlőhelye már most.

Ott, honnan a szarvas lezuhant a mélybe,
S hol a fürdő épült a forrás fölébe,
Ötszáz évvel utóbb - vagy igen, már többel,
Sokat ábrándozott egy beteg ősz ember;
Megáldotta vizét nagy jótéteményért,
Ha nem új életért, új élet-reményért,
S ha valaha célhoz bír jutni ez ének:
Köszöni e forrás csuda hévvizének.

A két középső versszakhoz a kritikai kiadásban ez a két Arany-magyarázat tartozik: „Így tört ki e század tizes éveiben, mikor a többiek be voltak rekedve, az úgynevezett Hygianeá forrás.” - „Karlsbad történetírói régebbre vitatják a hely és forrás ismert voltát, de én a népmondát követtem.” A 96. versszak 3. sorához van a kézirat lapszélén egy még személyesebb megjegyzése: „Ott voltam 1869-1876.” - Értsd: ott voltam ez esztendőknél Karlsbadban, amit a fürdő „egész világnak gyűlőhelyé”-vé tett. De a három hitelesítő magyarázó glossza egésze sincs oly erős személyességgel töltve, mint maga a teljes 96. szakasz. A „beteg ősz ember”-ből itt igazi líra forrása tör fel. Az utolsó két bravúros sort pedig ezennel fürdőirodalmi szállóigévé nyilvánítom:

S ha valaha célhoz bír jutni ez ének
Köszöni e forrás csuda hévvizének.

Ha egyszer mégis emlékjelet avathatunk Szilácson, ezt írjuk fel mottóként Arany és Madách márványtáblájára.

6 Fürdőpoétika (?)

Szólhattam fentebb ókori s reneszánsz forrás- és fürdőversről. A források verset érdemelnek, mert mélyükben teremtő nimfa lakozik, a forrásoknak (s következésképp a belőlük fakadó fürdőknek) megvan tehát az istenségük; a forrás ezért szent, ezért bír külön mitológiával. A siracusai forrás nimfája Arethusa, a narni-belié, amelyről Janus énekel, Feronia. És még a szigetvári Cumilla forrás is afféle nimfától kapja elnevezését: Szulimán szultán tragikus sorsú lányát képzeljük istenségének. A fürdővers XVII-XVIII. századi története feldolgozatlan, de Arany - korabeli „szösszenetei” után említhetjük Vajda János *Fürdői emlék-ét*, bár ez már nem leírás.

Szólta a *fürdőlevél* két formájáról is: az egyik a katalógus, a másik a prospektus; ez utóbbi máig floreal. S jut eszembe: Héviznek is van forrásmitosza, amiben szerencsésen elegyül a pannon-római és a keresztény elem. Az 1942-ben megjelent *A hévizi rádiomoz gyógyiszap* című „ismertető és használati utasítás” beszél el: „Az őskeresztény legenda szerint még abban az

időkben, amikor Pannonia halmi felett a római Caesarak pogány sasai uralkodtak, egy Krisztus-hitű dajka esdeklő imájára a Szűzanya fakasztotta a hévízi forrást a béna kis Flavius gyógyulására, aki a föld mélyéből előtörő tó forró vizében fürdetve s gőzölgő iszapjában naponta beágyazva, hamarosan visszanyerte elnyomorodott, vézna gyermektelte épségét, teljes egészségét." Ha a forrásoknak ilyen isteni gyógyító erejük van, ezt illik megköszönni. Horatius Banduria-verse a vízbe dobált virágokról, koszorúkról és olyan áldozatként leölt állatokról beszél, amelyek vérét hálából a vízbe folytatták. Megint a Pallas Lexikonhoz folyamodom. *Forráskultusz* című szócikkéből megtudható: „A régi görögök és rómaiak bizonyos ünnepi napokon a források istenségeinek áldoztak, koszorúkat dobván a forrás vizébe (...) Aki a magyar néphiedelem szerint egy forrást bepiszkit, beteg lesz: ha vizét felzavarják, jégeső veri el a határt. „XVII. század eleji protestáns szentemberünk, Szenci Molnár Albert is említést tesz szótárában a forrásünnepekről: „*Fontanalia* - Kutaknak tulajdonított ünnepek voltak, midőn a jó kutakban koszorúkat hántak”.

De hadd folytassam a hevenyészett fürdőpoétikai enumeratiót. A fürdőlevél XIX-XX. századi katalógus- és prospektus-formája már a múlt század elején a tárcsa-műfaj egyik változatának jellemzőit viselte. Az utolsó magyar irodalmi lexikon, amiben a fürdőtárca, fürdőlevél szerepel, a Ványi Ferenc-féle, 1926-ból: „*Fürdő tárcsa, fürdői levél*, a régi folyóiratok népszerű műfaja, a mai tárcsa őse. Meghonosítója irodalmunkban gróf Dessewffy József (1772-1843) volt.”

A tárcsa, a rajz, a karcolat, az életkép poétikai nemébe sorolható fürdőlevél még feltáró megvilágításra vár. Rokonaiként említhető a *fürdői emlék* (Porzolt Kálmánnak egész kötetnyi ilyen elbeszélése van: 1887, 1913), a *fürdői regény* (lásd Vértesi Arnoldét: *Fürdön*, 1895), a *fürdői magánjelenet* (azaz monológ, víg és komoly változatban egyaránt, reprezentálva például bizonyos Zöld Márton és Faragó Jenő A fürdő-vendég-ével: 1890, 1903), de ismerjük a *fürdőkupiet* is. Ez utóbbira Nagy Károly és Csató Ignác közös ponyvanyomtatványait említhetem: (*A bárándi juhászok szomorú-víg története...*, Krivány János (...)

sikkasztása..., mindkettő: Mezőtúr, 1898), amelyekhez „Mars a túri gőzfürdőbe! Sájdiridi, stb. ...” refrénnel végző propagandisztikus fürdőkuplék csatlakoznak. (Még Dallamuk is jelölve: „Notam: Mikor a világra jöttem... (Goldstein Számi)”.

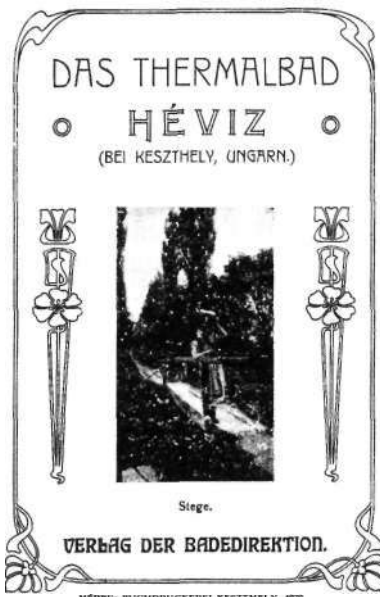
Az efféle fürdőkuplék és magánjelenetek a malomalja-izlés irodalom-szociológiai csalánkiütései. Az újabb magyar irodalomtörténet-írásból szinte teljesen kihullajtott Dessewffy József műve a *Bártfai levelek* (Sárospatak, 1818) annál több figyelmet érdemel. Van bennük ismeretterjesztő tudakosság, de irodalmi fürdőlevelek a javából. A Kazinczy baráti köréhez tartozó gróf Dessewffy (akit Weöres Sándor is fellépett: a pici lány Psyché az ölébe pisil) olvasmányosan emlékeztetessé teszi ezeket a Bártfai-levelek-et a jótollú táj- és városrajzokkal, a művelődéstörténeti érdekességekkel, a világirodalmi tájékozottságú hivatkozásokkal, a jól megfigyelt modellek alakrajzaival, a társasági élet jelenteivel, a savanyúvízkúrák és a fürdés módok érzékletes leírásaival és nem utolsósorban a vers- és műfordításbetétekkel. Vajon számon tartja-e (például a kutatás érdeme szerint Dessewffynak a XII. bártfai levélbe foglalt négytanzányi Tasso-fordítását? (*Gerusalemme liberata*, VII, 19. etc.)

De nekünk nem a Felföld, hanem a Balatonvidék fürdőpoétikai érdekű irodalmát kell számbavennünk. Íme két példa rá máris: Csekey István *Hévíz*-bibliográfiájában ezt találok: „Buday Barna, *Pihenő, Nyaralás Hévízen*, Bp., 1933. Hévízi karcolatok és apróságok”, Horváth János (*A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, 1927) Hrabowszky Dániel száz évvel korábbi *Baltoni leveleire* utal.

7 Hévízió

A Hévíz-irodalom maradandó alkotásai közül több is megragadott, s mert nehezen elérhető, támadt róluk az alábbi „Hévízió”: mit kellene és mit lehetne közülük ismét közreadni? Ezúttal mindössze két művet hozok szóba. Már ezekkel fel lehetne támasztani a három jelentkezés után hamvába holt *Hévízi Füzetek* sorozatot, amely jól egészsítené ki a *Hévízi Könyvtár* kemény kötését, magas köteteit.

Az egyik *Hévízi Füzet*-ben Hrabowszky Dávid (1804-1868) *Néhány levelek Balatonról és Balaton mellyékéről* című 14 utazási levelének kiadását

A keszthelyi Mérei-nyomda német nyelvű Hévíz-ismertetője, amely a színes „Lothos Blume”-illusztrációját közli

javaslom. (Tudományos Gyűjtemény, 1827, X, 82-104; XII, 18-100.). Mindössze 24 oldal, csinos hasonmás lenne belőle. Ez a Hrabowszky ismert útleíró volt, de inkább csak tíz évvel későbbi *Utazási rajzok Németthonban* című kétkötetes könyvét, meg *Velencei levelei*-t ismerjük. Pedig a *Balaton levelek* is méltók a legfinnyásabb figyelemre. Hrabowszky Dávid Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor költői zsinórmértéke szerint látja és szemlélteti a „Magyar Hazánknak legkiesebb tájai között elsőrangú szépséggel” tündöklő balatonai tájat és a Festeticsek csodáit, ezt az egész „Magyar paradicsom”-ot. A Balatonmellék szelid, latinos szépségét szembeállítja a „Magyar földnek vad koronája, a Karpathok” excessusával (értsd: az esztétikai „borzasztó”-val: X, 83-85). Hrabowszky látása meg barokkosan antropomorfizáló, pontosabban szólva: zoomort, mert állatformájúként írja le a Balaton tavát: „Az egésznek formáját egy cápa haléhoz lehetne hasonlítani, melynek tsudás, testénél szélesebb négyszögformájú feje a Tihanyon felül Kene-ségig tartó rész; szűk nyaka a Tihanyi szoros meder; testéhez tartozó farka a Fenéktúli szakadék” (X, 86); „Szala Vármegyének Balatonra dülő része a Megyének keletre Alsó Eörsig, nyugotról nyíló nyelvéformájú tsuttsát teszi (...) Ezen darab föld a nagy, 100 mértf. nagyságú Vármegyének kis része ugyan, 's nagyobb részét ennek tsak a' Tapoltzai járása, de minden tekintetben a' többinek, mint Czethal farka, fő ereje.” (X.90.)

Hrabowszky Dávid azonban ezzel a későbarokk antropomorfizáló-zoomorfizáló hajlandósággal is korának gyermeke: a romantikáé. Szent Mihályról, a „Balatonba nyúló kis gömbhegy”-ről mondja, mely „fele útja Keszthelynek 's Szigligetnek”, hogy ez a hegy „vadabb romantosságú (kiemelés: KSI) a tetején lévő kis kápolnával, mint az erdős Rezi és Tátika (X, 94.). Ez úgy értendő, hogy a „romántosság”, a romantika nem tekinti ízlése szerint való hegynek az erdős csúcsot: neki rom kell a hegy tetejére.

Idézem még Hrabowszkyból ezt a gróf Festetics Györgyre vonatkozó részt: „Nagy Festeticsünk (...) könnyítette meg a' Fenéki (értsd: fenékpustjai) általljárást is. melynek Somogyi részén nem régiben Helenának, a' Mélt. Gróf kedves leányának emlékezetére egy pompás kőszobor állíttatott fel a' Somogyba átkelőkét kellemetesen idvezelve” (X, 93.) Ahogy Müller Róbert felvilágosít: ez a szobor ma is megvan. Szép illusztráció lehetne a Hévízi Füzetek Hrabowszky-kötetében...

Hévíz irodalmában Csekey István 1961-től való Hévíz bibliográfiája a mérvadó tájékoztatás. Ami a bibliográfia *Leporellók Hévízről* című fejezetét illeti (ezek a leporellók fürdőlevelek, prospektusok, képes tájékoztatók), ennek 23 tételéhez (Nr 433-454) sok hozzátennivalóm van, hiszen a Csekey-tételek közül az OSZK 10 kérdéses Hévíz-prospektusával csak kettő azonos (Nr 450, 453), ám ezek egyike is későbbi kiadású (1930). És nem tartja számon a Csekey-bibliográfia az OSZK példányai közül a szerintem legértékesebbet sem. Ez a *Das Thermalbad Hévíz (bei Keszthely, Ungarn)* című, 1908-ban nyomtatott német könyvecske, amit a „Mérei's Buchdruckerei Keszthely 4070” állított elő, mégpedig világszinten. Mesteri sze-

cessziós betűk, könyvdíszek, viszonylag éles fénykép illusztrációk és egy remekművű Lotos Blume (*Nymphaea thermalis*) színes, szecessziós modorú rajza teszik különlegessé. Milyen jól mutatna bekeretezve hévízi közhivatalokban mint a város emblémája és cí-mervirága, mily meghitté tenné Keszthelyen Müller Li-za nagyszony hideg könyvtárigazgatói kastélycellá-ját, ahol csak elektromos lábmelegítő emlékeztetnek a közeli fürdő melengető hév-vízére. Nekik hoztam egy-egy színes xeroxot a hévízi lótvuszvirágból. A harmadik pedig legyen azé az intézményé (Zala megyei Idegenforgalmi Hivatal) és szerkesztőségé (Pannon Tükör), amelyik előbb készít belőle színes levelezőlap-mellékletet, hogy aztán kipróbálja: hány ezer példány adható el Hévízen a német fürdőven-degeknek.

A *Das Thermalbad Hévíz* 1908. évi szecessziós tipográfiai remeke különösen kiált a hasonmás feltámadás után. A hátsó fedőlap-belsejét díszítő Lotos Blume levelezőlap változatán persze szerepelnie kell magyarul és németül a felvilágosításnak: „Színes szecessziós illusztráció a *Das Thermalbad Hévíz (bei Keszthely, Ungarn)* című Keszthelyen a Mérei-nyom-dában 1908-ban megjelent kiadványból.”

Vajon ki szerkeszthette-írhatta ezt a szép és okos német Hévíz-könyvecskét magyarul? A címlapon az áll: „*Verlag Badedirektion, azaz Fürdőigazgatóság Kiadó*”. Gyanítom, hogy az összeállító Schulhof Vilmos lehet, Szinyei iróéletrajzai szerint. Ő „1905 óta Keszthely-Hévíz gyógyfürdőn mint hivatalos fürdőorvos és az ottani szanatórium főorvosa” működött. 1908-ban, a *Das Thermalbad* megjelenése évében publikált is egy *Hévíz-Szanatórium és Gyógyszállóda* (Keszthely-Hévíz, Zala m.) című, 16 lapnyi nyomtatványt „Keszthely-Hévíz, Waldner A. ny. (1908(„ impresszummal, ami talán a *Das Thermalbad* magyar változata. (Vö. még Csekey, Nr. 174: ez egy rövidebb, 1907-ből való Schulhof-ismertetés Hévízről.) A magyar és német szöveg egybevetése megvilágíthatná a homályt, s eldönthetné, hogy a *Verlag der Badedirektion* nem Schulhof Vilmos-e egyszemélyes összeállító, szerkesztői, kiadói minőségben?

A *Das Thermalbad* tipográfusa valószínűleg Mérei Ignác, a keszthelyi nyomdász és könyvkiadó volt (teljes nevét egy 1903. évi képeslapon találom). De ki lehetett a Lotos Blume (*Nymphaea thermalis*) vagy tündérrózsa biztos kezű művészrajzolója?

JEGYZETEK

A felhasznált és idézett irodalom a bagatellek sorrendjében: - 1. RMKT II. 1881, 357-358; HORVÁTH JÁNOS, A reformáció jegyében, 1957, 213, Értelmező Szótár, IV. 310, IV, 1267; O. NAGY Gábor, Mi fán terem?, 1976, 398; SIKLÓSSY LÁSZLÓ, A régi Budapest erkölcsé II. 1922, 35 (utalás VÁMBÉRY Árninra: 1978, 148). - 2. ECKHARDT Sándor, Új fejezelek Balassi Bálint viharos életéből, 1957. 18-21; BALASSI Összes művei, I, 1951, 126. 322; ECKHARDT S., Balassi Bálint, 1941, 60-61; TÖZSÉR Árpád, Egy diófa és környéke. 1995, 139-145; Pallas Lexikon, XVI, 488; A magyar irodalom története 1600-ig, szerk. KLANICZAY Tibor, 1964, 747. - 3. TÓTH Béla, Magyar Anekdoták, 1956, 86-87; BETHLEN Miklós Önéletrajza, I, 1955, 134-135; KOVÁCS Sándor Iván, Vágy és emlékezet, 1996, 233-275; Murányi Venus, II, 188-189. - 4. VARGHA Balázs, Jelek, Jelképek, jellemek, 1984, 324-342, Pallas Lexikon, VII, 30, TASSO, Aminia, I, 1, Gerusalemme, XVI, 16; ZRINYI Szigeti veszedelem, XII, 50-51. - 5. Sziácsi fürdőprospektus: OSZK 380.08; ARANY Összes művei, VI, 1952, 148-151, 244-246, V, 1953, 526; KOVÁCS S. I. I.m., 303-320. - 6. KOVÁCS S. I, A „Syréna” és a szobor, 1993. 163-165 (a lexikon-idézet is itt). - 7. SZINYEI József, Magyar írók élete és munkái, XII, 1908, 642-644.